

ГЛОВО

№ 6 (93) листопад – грудень 2022 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

ДЕНЬ ПАМ’ЯТІ БАТУРИНА

Марина ХАРМАК

завідувач відділу
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Кожна епоха залишає нам у спадок згадку про певну визначну подію, яка докорінно змінила життя держави, вплинула на її становлення й розвиток. Для України такою подією є знищення однієї з її історичних столиць – Батурина. 13 листопада 1708 р. силою російських окупаційних військ гетьманську резиденцію Батурина було перетворено в руїни, а її оборонців та цивільних жителів жорстоко вбито. Це була відповідь на спробу нас, українців, звільнитись з під московського ярма й створити рай у своєму краї під назвою Україна.

В листопаді 1708 року в Батурині від рук московських карателів полягло близько 15 тисяч людей. Жорстокість, з якою було вчинено розправу над захисниками та мешканцями міста, вразила весь цивілізований світ. Так, англійська «The London Gazette» від 29 грудня 1708 р. писала, що князь Меншиков, який очолював каральну експедицію у Батурині, «залогу... в числі 6 тисяч наказав вирубати». Інше видання «The Daily Courant» від 3 січня 1709 р. зазначала: «по здобутті Батурина наказав вирубати 5-6 тисяч козаків». Французькі часописи «La Gazette» та «Lettre Historique», отримавши

інформацію з України, вийшли з вистими заголовками й розкривали не-людські звичаї москалів – «Страшна різня», «Руїна України», «Жінки й діти на вістрях шабель». Проте Москва, як і годні, заперечувала всі свої терористичні дії по відношенню до України й століттями стверджувала, що варварське знищення Батурина це вигадки. Відтак, сплюндрована столиця є прямим зом того, що росія ніколи не несла відповідальність за свої криваві злочини, а знищення Батурина стало цілеспрямованою каральною акцією з боку росії по відношенню до всього українського народу, до української державності.

Звертаючись до історії, неозброєним оком помічаємо, що країна-агресор тисячоліттями в освічених, миролюбивих та працьовитих українцях вбачала загрозу, а її загарбницько-терористична політика була незмінно жорстокою: репресії, голодомори, руйнування традиційних ціннісних орієнтацій, денаціоналізація.

Методи одвічного ворога не змінюються віками. У 1708 році була гетьманська столиця Батурина, а 24 лютого 2022 року шлях загарбника проліг до Києва. Сучасні Буча, Бородянка, Охтирка, Суми, Чернігів, Харків, Маріуполь, Ізюм, Краматорськ, Лисичанськ та багато інших міст України – ілюстрація того, що Москва колись зробила з Батурином та його мешканцями.

Зараз, коли Україна мужньо відбиває багатотисячну фашистсько-російську навалу, схиливши голову у жалобі по мужнім оборонцям та мирним жителям Батурина, що загинули у гіркому листопаді 1708 р., ми згадуємо також мужніх крутівців, петлюрівців, бандерівців, тисячі закатованих сталінським терором та замордованих голодоморами, шестидесятників, Героїв Небесної Сотні, Кіборгів, Азовців, Титанів, що захищають Бахмутський напярм і кожного українця, хто сьогодні своїми справами наближає велику Перемогу світу над силами рашистської темряви.

Івахненко А. «Різня в Батурині 1708 року», 2000 р.
Зібрання Національного заповідника “Гетьманська столиця”

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ГУРТКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

**Наталія
ПІЛЬТЯЙ**

науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

«Хто не знає свого минулого, не вартий свого майбутнього», - цей вислів Максима Рильського відомий, напевно, кожному українцеві. І це дійсно так, адже сьогодні підрастаюче покоління має знати власну історію, яким шляхом йшов наш народ до незалежності, яку ціну сплачено за те, щоб «не вмерла України ні слава, ні воля».

З такими патріотичними настановами проходять заняття історичного гуртка «Батуринський канцелярський курінь» Національного заповідника «Гетьманська столиця». Нині всі працюють задля перемоги, кожен на своєму фронті, але всіх нас об'єднує одне – любов до України. Вихованці гуртка також долучаються до справ, які наближають нашу Перемогу.

З початком введення воєнного стану на деякий час призупинилася діяльність гуртка. Але досить швидко співробітники заповідника мобілізувалися і розпочали пошук альтернативних форм і місць у новій реальності. Маючи досвід дистанційної форми роботи, ми продовжили реалізовувати заняття з гуртківцями в онлайн-форматі. Нам вдалося зробити онлайн-заходи креативними, пізнавальними і різноплановими. Так, до Дня Європи в

Україні, Національний заповідник «Гетьманська столиця» разом з Глухівською школою мистецтв імені Максима Березовського організували та провели культурно-просвітницький онлайн-захід «Славу примножуємо справами», присвячений сину українського гетьмана, власнику палацово-паркового ансамблю в Батурині та меценату європейського музичного мистецтва Андрію Розумовському. Така співпраця виявилася цікавою для кожного: гуртківці розповіли про життя Андрія Розумовського, а вихованці мистецької школи через класичну музику створили неповторну атмосферу заходу та акцентували увагу саме на ролі сина Гетьмана.

Непростим, але також успішним стало впровадження ще однієї інноваційної форми – віртуальних екскурсій. З нагоди Міжнародного дня захисту дітей, 1 червня відбулася перша онлайн-екскурсія «Подорож часом з Кирилом Розумовським» для дитячої аудиторії, яку вперше провела 10-річна вихованка гуртка разом з керівником. До екскурсії доєдналося максимальна можлива кількість платформи Zoom – 100 онлайн-слухачів. Юні екскурсанти із різних куточків України (Сумщини, Чернігівщини, Київщини, Черкащини, Львівщини, Полтавщини), а також із Болгарії та Швеції отримали нові знання про дитинство в Гетьманщині на прикладі дитинства гетьмана України Кирила Розумовського.

Такі віртуальні заходи стали невід'ємним елементом у культурно-просвітницькому житті Національного заповідника «Гетьманська столиця», адже вони дозволяють відвідувачу знайомитися з історією, видатними людьми, розширюють кругозір, сприяють їх розвитку навіть

в умовах, коли справжня екскурсія або захід неможливі.

Окремої підготовки потребувала участь наших вихованців в культурно-просвітницьких заходах Національного заповідника «Гетьманська столиця»: «Високо вгору піднята булава» з нагоди 335-ї річниці з дня обрання на гетьманство Івана Мазепи. Гуртківці усвідомлено розповіли присутнім, чому варто знати та пам'ятати славного гетьмана та його роль в історії України. Глибше розкрити для кожного сторінки історії гетьманського Батурина і факти з життя гетьмана Івана Мазепи допоміг підготовлений істориками пізнавальний квест «Батурин – місце сили Івана Мазепи!»

Важливий напрямок нашої роботи – формування усвідомлення подвигу наших Героїв – захисників України, пошани до їх пам'яті. Разом з істориками заповідника діти стали співорганізаторами заходу «Пам'ятаємо! Віримо! Переможемо!» до Дня пам'яті захисників України. На пошану захисників України вихованці гуртка виготовили символ пам'яті та скорботи за загиблими Героями – квітку соняшника.

Великим нашим досягненням є проведення екскурсій дітьми – це було в наших планах певний час, а і під час війни ми змогли це реалізувати! Наполеглива і копітка робота керівника гуртка з формування у дітей розуміння роботи екскурсовода, підбір разом з ними необхідного матеріалу, підготовка індивідуального тексту екскурсії, його розучування, репетиції... «Мій Батурин – серце Гетьманської України» – таку екскурсію підготували і проводять діти по Цитаделі Батуринської фортеці. У ній діти реалізували отримані в заповіднику знання і свої особисті історії та враження, поєднали історію та сьогодення. Було вирішено, що всі кошти, які діти збиратимуть на екскурсіях, будуть спрямовані на допомогу Збройним Силам України. І це забезпечувало особисту безпосередню участь кожного нашого вихованця у наближенні Перемоги – це надихало їх, окрилювало і стимулювало! Дітям вдалося зібрати понад 11 тис. гривень. Їх спільним рішенням стала передача коштів до Благодійних Фондів Сергія Притули та «Повернись живим» на потреби наших захисників.

Отже, з радістю можемо констатувати, що, попри все, одна з головних цілей історичного гуртка «Батуринський канцелярський курінь» – виховання молодого покоління як свідомих громадян України, нами успішно реалізовується! Кожне заняття, кожна тема має значний патріотично-виховний потенціал, який формує впевненість в собі, віру в Перемогу, у свою націю, в свою Україну!

Культурно-просвітницький захід «Пам'ятаємо! Віримо! Переможемо!», 2022 р.

ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА НА БАТУРИНСЬКОМУ ЗАМКУ

**Наталія
САШКО**

учений секретар
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Найвиразнішими висотними об'єктами українських міст і сіл за часів Гетьманщини були церкви. Муровані або дерев'яні, їх будували щоб зробити архітектурними домінантами місцевості. Чи не найпершою у Батурині було збудовано дерев'яну церкву на замку (Цитаделі). Там завжди знаходився двір володарів міста, а з 1669 р. батуринський замок став осідком гетьманів Лівобережної України.

Перша згадка про дерев'яну церкву у замку відноситься до кінця 1680-х рр. Описуючи майно усунутого тоді від влади гетьмана Івана Самойловича, переписувачі зазначали й те, де саме воно знаходиться. Зокрема, і в церкві стояло кілька чималих скринь із гетьманським добром.

У жодному відомому на сьогодні документі не вказано назви цієї церкви. Історики припускають, що вона була освячена на честь Воскресіння Господнього. Непрямі свідчення цього дослідники вбачають, наприклад, у ктиторському написі на дзвоні «Голуб», відлитому коштом гетьмана Івана Мазепи в 1699 р. для Батуринської Воскресенської церкви. Дзвін зберігся. Зараз він знаходиться на дзвіниці Миколаївської церкви м. Оренбурга (росія). У матеріалах так званої «Бендерської комісії», створеної після смерті І. Мазепи, описано витрати гетьмана. З документа відомо, що він донатив 15 тисяч золотих на батуринські Воскресенську і Покровську церкви. Дерев'яна Покровська церква стояла в районі сучасного базару і згоріла у 1783 р. Відомо, що у садібі І. Мазепи на Гончарівці також була дерев'яна церква і назва її теж невідома. Таким чином, маємо відомості про дві дерев'яні церкви і одну назву – Воскресенська. Дерев'яна замкова церква згоріла під час штурму Батурина російським військом 13 листопада 1708 р.

Який вигляд мала батуринська замкова церква? Можемо припустити, що вона була споруджена у тогочасних традиціях і належала до так званого «баштового» типу. Такі храми повторювали архітектуру зрубних оборонних башт і їхнього накриття. Найпевніше, у

*Відбудована церква Воскресіння Господнього
на Цитаделі Батуринської фортеці.
Фото 2018 р.*

плані вона мала чотиригранний бабинець, восьмигранний центр і шестигранний вітар. Була однобанною. Зразком цього типу церковної побудови була і Введенська церква у батуринській садібі Кочубеїв, яка згодом була перенесена для мешканців правобережних передмість Матіївки і Городищечка. Ця церква не збереглася. Збереженим зразком цієї архітектури сьогодні є Георгіївський храм у м. Седневі на Чернігівщині.

Де саме стояла замкова церква? Її розташування встановили під час археологічних досліджень території Цитаделі. Навколо церкви був цвинтар. Концентрація поховань у північно-західній ділянці замку вказала на місце храму. В 2008 р. у Цитаделі, на колишньому цвинтарі замкової церкви було побудовано новий дерев'яний храм, освячений 14 листопада 2008 р. на честь Воскресіння Господнього. Під час зачистки стінок будівельного котловану було виявлено особливо товстий шар вугликів – ймовірно, від спаленої замкової

церкви. Тому відбудована нині церква стоїть практично на місці своєї попередниці.

Поховання на цвинтарі замкової церкви були виявлені під час археологічних досліджень у 1995 – 2008 рр. та 2017 р. Станом на 2017 р. було досліджено 124 поховання, з них 40 дитячих. Фахівці виокремили 3 горизонти (яруси) могил, що відповідають трьом періодам існування цвинтаря. Перший ярус поховань відноситься до 1648–1669 рр., другий – до 1669–1708 рр., третій репрезентований переважно дитячими могилами жертв погрому 13 листопада 1708 р. Загальна площа цвинтаря замкової церкви становила близько 1382 м².

Сьогодні відбудована на Цитаделі Батуринської фортеці Воскресенська церква – не лише діючий храм та туристичний об'єкт. Її крипта (нижній храм) слугує місцем поховання захисників і цивільних мешканців Батурина, що загинули, виборюючи нашу незалежність, у 1708 р.

САДИБА ПИЛИПА ОРЛИКА, ВІДКРИТА АРХЕОЛОГАМИ

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Пам'ять про визначних осіб зберігають місця, пов'язані із їхнім життям та діяльністю. Таким пам'ятним місцем в Батурині є садиба Пилипа Орлика, що була виявлена під час археологічних досліджень. Це справді унікальна пам'ятка – єдина достеменно відома садиба родини Орликів в Україні. Також вона є однією із двох атрибутованих садиб представників гетьманського уряду Івана Мазепи в Батурині.

Історія відкриття садиби розпочалася восени 2014 року. Під час господарських робіт, на північно-західному передмісті гетьманського Батурина місцеві мешканці знайшли фрагмент кахлі із геральдичними символами. Цю випадкову знахідку вони передали до відділу археології заповідника. Фрагмент кахлі співробітники закладу атрибутовали та визначили зображення на ньому – це був герб Пилипа Орлика «Новина». Саме ця знахідка вказала Батуринській археологічній експедиції на місце пошуків. Після перемовин та отримання дозволів від власників приватної садиби, у 2017 році пройшло перше розвідувальне шурфування. Далі вже упродовж 4-х сезонів розкопок (2017-2020) археоло-

гами було доведено приналежність цієї садиби генеральному писарю Пилипу Орлику.

Під час досліджень було встановлено, що до появи тут житла Орлика ця місцевість не була заселена. Садиба будувалася з кінця XVII до початку XVIII ст. Це датування вдалося підтвердити срібною монетою Сигізмунда III Вази, яка знаходилася на рівні денної поверхні до початку будівництва, а також знахідками цегли із фаскою. Раніше подібна цегла зустрічалася в Батурині під час досліджень залишків Троїцької церкви XVII ст. Було встановлено, що на території садиби був дерев'яний будинок, де було, як мінімум, дві кімнати. Ця споруда стояла на міцному мурованому фундаменті. У житлі знаходилися дві кахляні печі розмірами 2,10 x 2,10 м. Вони були влаштовані одна навпроти одної через стіну. Фундаменти цих печей свідчать, що кімнати будинку Орлика мали значні розміри, зокрема, і у висоту. Печі прикрашали розкішні полив'яні та теракотові кахлі.

Окрім цього, під час досліджень було виявлено господарську яму та наземну будівлю. Це вказує на активне господарське використання садиби. Житло генерального писаря пограбувало та спалило у 1708 р. московське військо. Свідченням цього є значна кількість обпаленого дерева, завали цегли та кахлі, які втратили свою барву від дії вогню.

Привертають увагу й цікаві знахідки археологів із садиби – бронзова ремінна накладка у формі «лілії» та численні фрагменти кахлів із зображеннями гербів гетьмана Івана Мазепи та Пилипа

Кахля з гербом «Новина» –
знахідка 2018 р.

Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця».

Орлика.

Більш детально зупинимось на фрагменті полив'яної кахлі з гербом «Новина». Такий тип кахлів раніше не зустрічався в Батурині. Виріб був виконаний професійним майстром за найкращими технологіями того часу, адже на кахлі одночасно поєднано кілька кольорів поливи. Зображення гербів на кахлях тоді не було рідкістю. Це була загальноєвропейська мода. Такі кахлі підкреслювали статус та право власника герба на будівлю, де вони розміщувалися. Цю унікальну знахідку було вперше представлено загалу в травні 2019 р. на відкритті виставки «Григорій Орлик: видатний син видатного Батька України. Повернення на Батьківщину». Упродовж майже 4 років її мали змогу оглянути відвідувачі палацу гетьмана Кирила Розумовського.

Наразі садиба Пилипа Орлика є надзвичайно важливою для історичної науки. Дослідження цієї пам'ятки вимагає від працівників Національного заповідника і учасників Батуринської археологічної експедиції не лише професіоналізму, але й ставить завдання пошуку фінансування проекту. Раніше розкопки обмежувалися ділянками приватної садиби, тому поки що вивчено близько 30% пам'ятки. Щиро віримо, що її подальше дослідження обов'язково продовжиться.

Археологічні дослідження садиби Пилипа Орлика. Фото 2018 року.

ОБЛАШТУВАННЯ ЦЕГЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ В БАТУРИНІ

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Цегельні підприємства гетьманської столиці Батурина в другій половині XVIII ст. розвивались найкращим чином, адже задля їх належного функціонування працювали іноземні майстри, а Генеральна військова канцелярія виділяла кошти на їхнє повноцінне забезпечення.

З історичних розвідок відомо, що за часів Кирила Розумовського у гетьманській столиці було кілька цегельних підприємств, які щороку виробляли в середньому 2 млн штук цегли. Цього було достатньо для забезпечення будівельних потреб Батурина та навколишніх містечок. Для розуміння потужності виробництва батуринських цегельень, наведемо приклад виготовлення цегли на інших заводах. Так станом на XIX ст. цегельня київського заводу Ейсмана щорічно виробляла 2 млн штук цегли. Інше цегельне підприємство Києва в сезон виготовляло 1,6 млн штук цегли. Цегельний завод на Вінничині виготовляв 200 тис штук цегли на рік. Тож у приблизному порівнянні цегельні підприємства Батурина виробляли продукцію в досить високих об'ємах.

Функціонування батуринського цегельного комплексу потребувало добре організованого та налагодженого ви-

бничого процесу, а разом з тим – облаштування побуту та комунікації всіх працівників. У даній статті ми зосередимо увагу саме на цих питаннях організації виробничого процесу та окреслимо облаштування батуринського цегельного комплексу станом на 1765р.

Працівники цегельні мешкали на території виробничого комплексу. Тут же для них було влаштовано житлові споруди. Однією з найбільших була окрема квартира цегельного майстра, яка складалася з сіней і хати з додатковою кімнатою. Її розміри станом на сучасні міри довжини складала 6,8 x 7,8 м. Всі інші працівники цегельні мешкали у приміщеннях спільного проживання. До прикладу, будинок з дерев'яних колод стояв паралельно берега р. Сейм та мав розміри 7,5 x 7,5 м.

Потреба влаштування на території цегельного комплексу кухні, комори та окремої пекарні обумовлювалася необхідністю швидкого і постійного забезпечення провіантом усіх робітників. Наведемо приклад продовольчого забезпечення цегельного майстра Карло Пеллі. Згідно контракту, у рік він отримував житнє та пшеничне борошно, гречану крупу, пшоно та сіль. Інші робітники цегельні отримували схожий набір харчування. Так, батуринському сотнику Дмитру Стожку повідомляли, що кожен робітник, задіяний на цегельному комплексі, має отримувати на місяць борошно, крупи, сіль та хліб з військового скарбу.

Окрім того, задля належного функціонування цегельного комплексу, забезпечення доставки та перевезення сировини і готової продукції потрібна

була значна кількість тяглової сили – волів. Станом на 1765 р. на батуринській цегельні нараховувалось 286 волів. Для них було облаштовано три великі хліви, розмірами приблизно 215 x 8,8 м. Поряд стояла споруда для возів та саней розмірами 119 x 9,9 м. Доглядали за волами погоничі та інші працівники, котрі проживали поруч, а їх житло мало розміри 7,4 x 7,4 м.

Видобуток сировини для цегли та саме її виробництво потребувало значної кількості робочого інвентарю. Тож для цих потреб на території цегельного виробничого комплексу слугувала кузня та комора.

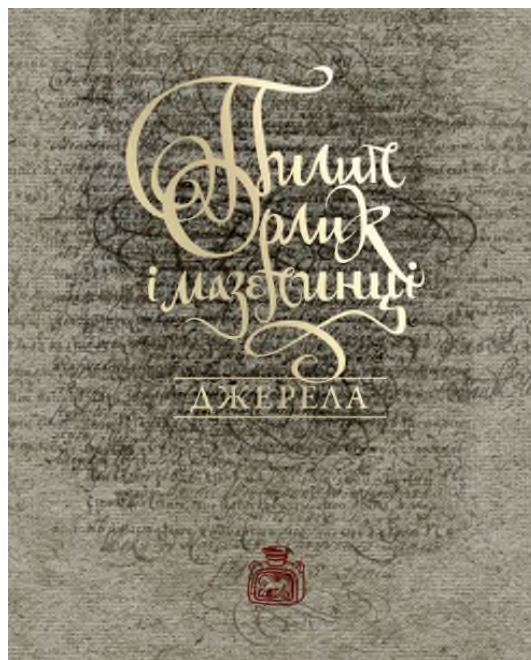
Важкою складовою підприємства були власне виробничі цехи, де формувалася цегла. І саме ці приміщення мали найбільшу площу і були майже однакового розміру – 216 x 10 м. Цікавою є їх топографічна прив'язка відносно сторін світу: «з боку Батурина», «з боку Обмачева», «паралельно лінії берега водойми». Також важливою складовою цегельного виробництва були печі, в яких здійснювався випал. Станом на 1765 р. таких печей нараховувалось 5. Звісно, їх кількість у різні роки різнилась, що, перш за все, обумовлювалося фактичною потребою в цеглі та потужністю підприємства в конкретний момент часу. Також були і складські приміщення, де вже виготовлена цегла проходила процес висушування.

Отже, батуринський цегельний комплекс в 1760-х роках займав значну територію, на якій розміщувалась низка виробничих, господарських, складських та житлових будівель, що в свою чергу забезпечувало налагоджену організацію виробничого процесу.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

У жовтні 2022 р. виповнилося 350 років від дня народження гетьмана Пилипа Орлика. До ювілейної дати у видавництві «Кліо» вийшло документальне видання «Пилип Орлик і мазепинці. Джерела», упорядковане відомою дослідницею історії козацтва Тетяною Таїровою-Яковлевою.

До збірки увійшло листування Пилипа Орлика та Івана Мазепи з тогочасними політичними та державними діячами Європи, яке розкриває обставини та зміст перемовин гетьмана Мазепи щодо формування європейської коаліції, спрямованої проти Москви, та низка інших документів, які містять цінні відомості про політичну ситуацію в Гетьманщині, її повсякденне життя за часів Мазепи, долю мазепинців. «Існує багато документів щодо того, як Орлик працював у Європі. У книжці опубліковано дуже цікаві документи, які зробив Григорій Герцик, писар Пилипа Орлика, та

багато матеріалів стосовно повсякдення, економічного стану Гетьманщини часів Мазепи, подробиць щодо старшинських маєтностей, торгівлі, виробництва. Є навіть такі неймовірно цікаві речі як те, що Мазепа мав онучку, яка була одружена з Григорієм Герциком», – зазначила упорядниця на презентації книги.

Частина документів, які увійшли до даного видання, публікуються вперше та не були відомі не лише широкому загалу, а й фахівцям-історикам. Інша частина джерельних пам'яток, що містяться у збірці, до цього публікувалися з помилками, що було виправлено у виданні.

Книга буде цікавою фахівцям-історикам, джерелознавцям, архівістам, а також усім, хто цікавиться історією України.

ЯК Є БОРЩ І КАПУСТА, ТО ХАТА НЕ ПУСТА

**Оксана
ЛОМКО**

старший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Друзі, ми продовжуємо нашу розповідь про те, що їли в Батурині в XIX столітті. І сьогодні поговоримо про КАПУСТУ – продукт, який має давню історію і давні традиції використання в кулінарії українців.

В Батурині капусту широко споживали окремо – свіжою (восени і на початку зими) і квашеною (протягом більшого періоду календарного року). Свіжу капусту варили чи тушкували у печі, готували з неї салати, квашену – варили, тушкували, використовували для приготування страв чи вживали в чистому вигляді як закуску. Капусту квасили окремо або заквашували в бочці разом з огірками, грибами, морквою та яблуками. Всі страви з капусти заправляли олією чи салом, а як не було цього – то просто їли з хлібом. Вона часто слугувала начинкою для вареників, пиріжків, пирогів тощо.

Жителька Батурина Катерина Іванівна Парфененко (1951 р. н., м. Батурин) розповідає, що найбільш популярною стравою з капусти в Батурині була традиційна страва української кухні – капуста́н, що готується на основі «кислої», тобто квашеної капусти. Інгредієнти ка-

но культивувати помідори, їх також додавали до страви.

Катерина Іванівна й нині готує в печі «святковий капуста́н» за рецептом своєї бабусі, Ганни Махтеївни Лось (1901-1985рр.): «Вариться з м'ясом (свіжим або солониною). М'ясо заливаємо водою та варимо до готовності. Миємо 2-4 ложки пшона та додаємо до м'яса. Коли закипає з пшоном, додаємо дрібно порізану картоплю. Коли все разом закипить, кладемо «кислу» капусту. Наприкінці приготування додаємо засмажку з цибулі та моркви. Подається з сметаною. Капустяк з м'ясом або тушена капуста з м'ясом були обов'язковими стравами на батуринських весіллях».

Ще однією популярною стравою в Батурині з XIX століття й донині є голубці. В моїй родині (Ломко Оксана Миколаївна, 1991 р.н.) найчастіше готували «пісні голубці» з квашеної капусти, рецепт якого зберігся ще від моєї прабабусі, Ксенії Сергіївни Чечель (1900-

чель (Полянської) (1946 р.н.): «Для того, щоб приготувати «пісні голубці» перш за все потрібно заквасити капусту... В дерев'яну бочку для соління та квашення (10 літрів) насікти капусту, додати моркви, можна грибів та яблук та пів фунта солі, між січеною капустою покласти невеликі цілі качанчики капусти, все накрити полотняним рядном, закрити кружком та поставити на неї гніт. Кислої капусти завжди було вдосталь, тож «пісні голубці» були звичною стравою. Потрібно зварити пшона, додати смажену на олії цибулю, добре перемішати та начинити квашені пелюстки капусти. Сформовані голубці залити «росілом» та тушувати в печі. До пшона можна додати грибів, ми зазвичай додавали сухі опеньки чи рибу, в залежності від посту, чи що є в наявності».

На свята робили більш звичні для сьогодення голубці. Капусту (запарену або квашену) начиняли фаршем з крупи, смаженої цибулі, м'яса або свинячих шкварок. До страви додавали цибулю, моркву, засмажену на салі або олії. Потім склали все це в казан і тушували до готовності у печі з м'ясною юшкою або ж з квасом, якщо це в піст. Подавали до столу зі сметаною. А перед тим дітям могли загадку загадати: «Пташину назву має, та не літає».

У 20-30-х роках ХХ століття голубці змінилися до того варіанту, який більш знайомий нам сьогодні: з рисово-м'ясною начинкою і томатною пастою. Як бачимо, страви теж мають свою історію, розвиваються, змінюються і навіть забуваються.

У сучасному Батурині, як і всій Україні, улюбленим лишається смак квашених (ферментованих) овочів – капусти, огірків (з давнього часу) та помідорів, баклажанів і перців (із ХХ століття). Квашені овочі, особливо капусту, вживають у чистому вигляді як закуску або ж використовують для приготування різноманітних страв. Недаремно українське народне прислів'я говорить «Як є борщ і капуста, то хата не пуста».

пустяка варювалися в залежності від регіону. Він може бути вегетаріанським, м'ясним, рибним, грибним. Але в будь-якому разі страва має особливий кисло-солодкий смак, характерний для квашеної капусти. Складники капуста́на змінюються ще й в залежності від сезону. Під час посту страву готували без м'яса, з додаванням рослинної олії. Взимку та на свята капуста́н готували зі свининою. На початку ХХ століття, коли почали актив-

но культивувати помідори, їх також додавали до страви. Катерина Іванівна й нині готує в печі «святковий капуста́н» за рецептом своєї бабусі, Ганни Махтеївни Лось (1901-1985рр.): «Вариться з м'ясом (свіжим або солониною). М'ясо заливаємо водою та варимо до готовності. Миємо 2-4 ложки пшона та додаємо до м'яса. Коли закипає з пшоном, додаємо дрібно порізану картоплю. Коли все разом закипить, кладемо «кислу» капусту. Наприкінці приготування додаємо засмажку з цибулі та моркви. Подається з сметаною. Капустяк з м'ясом або тушена капуста з м'ясом були обов'язковими стравами на батуринських весіллях».

Далі буде...

ВОДЯНІ МЛИНИ НА РІЧЦІ СЕЙМ

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Спогади очевидців є цінним джерелом для вивчення історії нашого народу. Вони, зокрема, фіксують дані, які не знайшли відображення у писемних джерелах. В науковому архіві Національного заповідника «Гетьманська столиця» нині зберігається понад 300 спогадів різної тематики, зібраних науковцями закладу з 2001 по 2022 рік, а робота над формуванням цього фонду – продовжується.

Спогади дозволяють нам повернутись більше ніж на століття назад й дізнатись про млинарський промисел, який діяв в Батурині до 1950-х рр. Спогади подані зі збереженням топоніміки Батурина минулих століть, автентичного мовлення, місцевої говірки та намагання уникнення конфабуляції, тобто неправдивості.

Поштовхом до розвитку млинарства був швидкоплинний Сейм. З XVII ст. на його швидких течіях почали будувати водяні млини. Особливий розвиток млинарства в Батурині припадає на часи гетьманства. Так, за гетьмана Івана Мазепи (1687-1708) їх налічувалося 33, а при Кирилу Розумовському (1750-1764) – 44 разом з валюшнями. Продовжив своє функціонування млинарський промисел як згадують місцеві старожили і в XX ст.

Млин на лівому рукаві р. Сейм. Фото 1939 р.

ми». Мірошниками були Данило Пур, Сергій Гурченко, Корній Москалець, Родіон Домашенко, Павло Горбань, Степан Стадник. Всі млини будувалися в зруб і мали вигляд комори. Кожного березня, перед повинню, млини розбирали і вивозили подалі від річки. Через 200-300 м за одним млином ставили інший. У будівлі млину знаходилась комірчина для мірошника. На підлозі стояли ваги. Мірошник за роботу брав й собі частину помолу. До Батурина змолоти зерно приїздили люди з сіл Красного та Митченка.

А корінний житель Батурина Михайло Петрович Авула, 1932 р.н., згадував,

ності розміщував приїжджих на ночівлю в будинках, що були при млинах.

У своїх спогадах про млини розповіла і Варвара Гордіївна Дробязко, 1937 р. р. н. Її родина з діда-прадіда проживала неподалік річки, в одному з районів Батурина, який називався «Млини». Жінка згадує, що особливий прибуток родина мала тоді, коли працювали водяні млини – з весни до осені. У той час до Батурина для помелу зерна прибувало чимало люду з усієї округи. Її батько, Гордій Дробязко, працював на млині колгоспу ім. Шевченка. Цей млин стояв на лівому березі лівого рукава річки Сейм, між сучасними садибами по вулиці Набережна, 30-а та Набережна, 32.

Зі спогадів Надії Іванівни Чухно, 1924 р. н., ми дізнаємось, що водяні млини у Батурині розташовувались навіть на озерах та ставках. Надія Іванівна добре пам'ятає водяний млин, що стояв на озері «на околиці Кочубейвського парку».

За свідченнями Олександра Лаврентійовича Дорошенка, 1928 р. н., ми дізнаємось, що млини також являли собою цілий комплекс промислових закладів: млини на збіжжя, круподерні, валюші (у яких «валяли» вовну), тартаки (лісопильні), – все це було пов'язано з млинарством. Тобто з їх допомогою не тільки мололи збіжжя, а й дерли просо, валяли сукно та повсть, пиляли лісоматеріал. В зимовий період млини припиняли свою діяльність, а батуринська молодь з дозволу мірошника влаштувала там вечорниці.

В кінці 1952 р. водяні млини припинили свою діяльність у зв'язку з появою електродвигунів та будівництвом промислових млинів, а в наш час водяні млини замінили потужними борошномельними заводами.

Залишки дубових паль від млина на лівому рукаві р. Сейм. Фото 2021 р.

Зі свідчень жительки Батурина Ольги Степанівни Стадник, 1919 р. н., ми дізнаємось, що у довоєнні роки у Батурині було 12 млинів. Їх ще називали «клітка-

що його батько, Петро Савич Авула (1893 р.н.), працював комірником на батуринських млинах. Він відповідав за черги на помел зернових, при необхід-

ПАМ’ЯТІ КОЛЕГИ

11 грудня 2022 р. відійшов у вічність Микола Іванович Терех – багаторічний співробітник заповідника «Гетьманська столиця», член Національної спілки краєзнавців України.

Микола Іванович народився 3 грудня 1951р. у с. Пальчики. Після закінчення школи, у 1967-1971 рр. навчався в Конопотському будівельному технікумі. У 1971-1973 рр. проходив строкову службу.

Від серпня 1973 р. розпочав кар’єру будівельника. Працював лінійним майстром в Бахмацькому дорвідділі, потім – техніком-архітектором та інженером Бахмацького технічного бюро районного архітектора та головним інженером Бахмацького комбінату комунальних підприємств. З 1979 р. працював на посадах інженера-технолога, інженера технічного нагляду та інженера-будівельника під час будівництва Батуринського льонозаводу (1979-1989 рр.). Потім очолював Батуринську філію Новоуренгойського молодіжного центру «Меридіан».

У 1995 р. Микола Іванович зайняв посаду інженера історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» і наступні 27 років його життя були пов’язані із заповідником. Він доклав чимало своїх сил і талантів до формування і розвитку заповідника. Займав активну життєву позицію. Очолював інженерний, а згодом – один із музейних відділів «Цитадель Батуринської фортеці».

У заповіднику розвинулися його дослідницькі таланти. Микола Іванович багато років вів історико-краєзнавчі пошуки, вивчав діяльність батуринських підприємств часів Кирила Розумовського, життя і діяльність свого видатного земляка, бджоляра Петра Прокоповича, а також освіту Батурина і округи. 2011 р. він став членом Національної спілки краєзнавців України. У подальшому свій дослідницький погляд Микола Терех спрямував на історію медицини краю. У 2016 р. вийшла його монографія (у співавторстві) «Лікарня Гетьманської столиці: з історії зародження та розвитку лікарні, відкритої гетьманом К.Г.Розумовським у м. Батурин – столиці

Терех Микола Іванович (1951-2022)

чотирьох гетьманів України». А у 2018 р. – монографія «Максим Парпура: погляд через віки». Загалом він є автором понад 100 наукових і науково-популярних публікацій.

Сумлінна та професійна праця Миколи Івановича була неодноразово відзначена Почесними грамотами Міністерства куль-

тури і туризму України, Чернігівської обласної державної адміністрації, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Головною ж його відзнакою залишиться наша щира пошана і повага як до одного з «батьків» Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Вічна пам’ять Миколі Івановичу Тереху!

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Паламарюк Ірина Юріївна

Огієвська Руслана Іванівна

Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії